

mint költői önmaga, hogy leszögezi: bár az út végén apróság és ócska kacat lesz minden, »amiből otthon még élt vagy élni akart«, azért nem ítéli el, nem veti el, sőt éppen azért, mert »ez vagy te is ezért ragaszkodom hozzád.«

A soha ki nem egyenlíthető ellentét, az előretörni szándékozó lendület és a visszahúzó időbe dermedő emberi én csatájának következménye nem is lehet más, csak a kételkedés, amiből ugyan sokszor pillanatnyi megtorpanás is következik, de mégiscsak előretekintést jelez, túl minden hiányérzeten, minden könnyhullatáson, minden visszahúzó »lomtári balaszt«-on. A kételkedés jegyében állítja szembe egymással Az igazság három próbakövében a »néven nevezett igazság«-ot a »mindennek vége« lemondó sugallatával, a csillagos égbe »vaktázott úrhajólogikát« a vers örök üzemanyagával és a meggyag okozta »piros seb«-et az igazságról beszélő »derék szószatyár juristá«-val.

Hogy hová vezet ez az örök, kielégíthetetlen kételkedés, ez a bizonytalan kettősségérzet? A költő így vall erről:

*mert tehetetlen vagyok
csak azért
kizárólag csak azért
mondok verset*

Ez okozza az interregnum zavaros helyzetét is, ezért keresi a költő nosztalgikusan a hangot, mert hát:

*ez maradt nekem
a csengés-bongás
sötétvörös barlangja
elvesztem és
ismét meglelem
unos-untalan elvesztem-meglelem
ezt a liktető
kicsi-nagy
barlangot*

A hangsúly azonban nem is az elvesztésen, hanem az »ismét meglelem« igazságán van, s ez már nem is egyszerű elvesztem-meglelem költői játék, hanem tudatos vállalása a honfogalásnak: »lényemmel termelem.«

Ez a »lényemmel termelem« vallomás voltaképpen válasz az egész kötet pesszimista kételkedésére és kételkedő pesszimizmusára is. A költő önmagának válaszol, és éppen ez hozza közelebb hozzánk a mondanivalóját.

KOLOZSI TIBOR

HŐSÖK, SORSOK, VALLOMÁSOK

VARGA ZOLTÁN: *Eláll az eső.*

Forum, Újvidék, 1971.

Varga Zoltán legújabb novellás kötetének tanulmányozásakor különös figyelemmel kell követni e novellák hőseinek életfelfogását, világnézetét, mivel az alakok igen gyakran vallanak megalkotójuk gondolatairól, fel-felvillantják világnézetének egy-egy jellegzetességét. A neves vajdasági író novelláiban a hős és a cselekmény legtöbbször egységet képez, de vannak elbe-

szelések, amelyekben a cselekmény szegénységét a hősök belső monológja pótolja. Más írásokban a cselekmény viszonylag gazdag, és a hős éppen általa nyilatkozik ki, nem pedig meditálás útján. Varga Zoltán e novella-hőseiről általában azt mondhatjuk, hogy igen változatosak, ami származásukat, korukat, társadalmi helyzetüket illeti. Kétségtelen, hogy ez a szerző »jó pontja«, mintegy tanújele igen széles érdeklődési körének, olvasottságának és nem utolsósorban, már egy más helyen tárgyalt, szenzibilitásának. Kissé talán általánosítva azt is mondhatjuk: a fenti változatosság ellenére hősei abban hasonlítanak egymásra, hogy magukban hordozzák korunk és társadalmunk néhány fontos és megoldásra váró problémáját.

A kötet 18 novellát tartalmaz, amelyek keletkezési időpontja 1965 és 1971 között van. Három ciklusra oszlanak. Az első az *Egyszer...* címet viseli, ami megegyezik egy, az illető cikluson belül közölt, novella címével. Ugyanez történt a másik két ciklus esetében is. Mit is mondhatnánk az első ciklus hőseiről? A *vendég* című novellának két hőse van: a bohóc, ki lebukott művész, mivel az élet nem engedte érvényesülni őt és műveit, valamint a történetet mesélő kismű, ki épp a bohóccal átélt esemény által először tudja meg, hogy a látszat mögött titkos valóság búvik meg, és e felismerés szomorúsággal és félelemmel tölti el. Varga Zoltán e novellahősein keresztül a látszat és valóság közötti különbség gyermeki felismerését ábrázolja szuggesztív módon, míg a szerencsétlen bohóc sorsa csak indítékul szolgál e felismerési folyamathoz. Jellemző a novella kisműjára, hogy, bár erről a szerző nem nyújt sok adatot, eléggé magányos életet él, a cirkusz álromantikája érvényesülési gondolatokat ébreszt benne. A *macska* kisműje már érettebb, mellette újra felbukkan a bohóc alteregója: a padon üldögélő, magányosokat és állatokat szerető, az életről félig-meddig kiábrándult öregember. (Ő lenne a régebben megírt és e kötetben közölt *Tavaszi történet* főhőse?) A kisműt a szétbomlott családi körülmények, anyja élvhírhíró élete löki az öregember irányába. Kis hősünk nem rendelkezik mély és emberi kapcsolatokkal senki iránt, egyedül azt érzi, hogy »jó lenne odapártolni valakihez, és ezt egyszer meg is teszi« (30), azaz kapcsolatot akar teremteni valamilyen emberi lényel. A *Férjtek* Sipircje látszatkapcsolatban van egy kialakult emberi-gyermeki közösséggel (látszatkapcsolat, mert csak úgy tűrik meg soralkban), és amikor e kis közösség ösztöneinek elszabadulásakor irtóztatva ismeri fel társaságának felesleges erőszakoskodó és vérontó hajlamait, nyomban megszakítja e látszatkapcsolatot, amelyet aztán szülei sem bírnak kiéptíteni irányában. Sipirc a számára szörnyű élmény hatása alatt a teljes elszigeteltségbe vonul vissza. Az *Egyszer...* kamaszhőse apja és anyja között helyezkedik el, végeredményben egyikhez sem tartozik, korabelijeitől származó felületes látszatkapcsolatok fűzik. Társadalmi lény, de csak éli az életet, nem irányítója önnön sorsának. A *Kisiklás után* hőse egy fiatal lány, ki minden bensőséges emberi kapcsolat híján nevelkedik fel, mikor felnő, szerelmi érzése viszonzatlan, és egy felületes, tartalom nélküli viszonyból származó gyermekét megöli. Jelegzetes, hogy maga sem tudja, miért végez gyermekével. E novellahős sorsa rendkívül sikeres ábrázolása a szinte érzéketlenségig hatványozott magányérzetnek. Az *Eláll* az eső házaspár hőse, míg külön él, kapcsolatok híján boldogtalan. Gyermekük halála az az esemény, amely »átszakítja a hártját«, újra összehozza őket azzal, hogy a jövőben házasságuk alapja a bensőséges emberi kapcsolat lenne. A ciklus zárónovellája, a *Tavaszi történet* a kötet talán legsikerültebb írása, mivel benne ötvöződik egybe a legművészebben a társadalmi valóság ábrázolása és e valóság jellemformáló ereje. Főhőse egy városban élő öregember, ki teljes magányban él, látszatkapcsolatokkal valószínűleg rendelkezik, de ezek nem elégtiek ki. Úgy érzi, emberek iránt már képtelen egy mély és bensőséges kapcsolat kialakítására, a számára mindig oly kedves természetű szándékozik egy ilyen kapcsolatot teremteni, de mélyen csalódik, mivel a természet képe is megváltozott. Az utolsó kapcsolat is megszakad, ez esetében a testi megsemmisülést jelenti. »Semmi sem köti a világhoz, ami most elmarad mögötte.« (83.)

Amennyiben összefoglalnánk a fenti hősök »élettrajzát«, akkor megállapíthatnánk, hogy sorsukra az izoláltság a legjellemzőbb. Izoláltság alatt meghatározott emberi kapcsolatok hiányát értem, amelynek birtoklása e

hősök esetében egyenlő lenne a boldogság érzésével. Legtöbbje tagja valamilyen emberi közösségnek, de ez csak látszatkapcsolat, sőt néhány hős, kinél az izoláltság döbbenetes méretű, már ilyen látszatkapcsolat fenntartására sem képes. Varga Zoltán azonban nem elégszik meg e magányosság ábrázolásával, hanem a cselekmény keretein belül bemutatja azokat a kísérleteket is, amelyek célja a kitörés a magányosság gyűrűjéből és valamilyen mély, emberi kapcsolatot kialakítása. A *macska* kislánya csak a szándékát jelzi e kísérletnek, Sipirc ezzel szemben a látszatkapcsolat értelmetlenségét illusztrálja, az *Egyszer...* kamaszhőse a bizonytalan jövőben bíz, míg az *Eláll az eső* házaspárja a fenti kísérlet talán sikeres véghezvitelét bizonyítja. A *Kisiklás után* hősnője vereséget szenved kísérleteiben, a *Tavaszi történet* kitűnően ábrázolt hőse pedig hasztalan próbálkozik: az őt körülvevő világhoz, sőt természetéhez sem, nem bír kötődni.

A kötet második ciklusa, *A torony alatt*, valamilyen módon szintén egy egységet képez. E ciklus öt novellájában a főhősök nem az izoláltságból való kitöréssel próbálkoznak, a motívumok változatosabbak, nehezebb közös vonásokat felfedezni a hősök jellemrajzában. *A torony alatt* című novella főhőse főiskolai végzettségű fiatalember. Munkanélkülisége kezd állandó állapottá válni, belefáradt már a küzdelembe, hogy elhelyezkedjék a társadalomban. E novellában dacosan fellángol benne a tudat, hogy igazságtalanok vele szemben, bár ugyanakkor érzi, hogy igazságának kimondása hasztalan. A *Nedves, fehér pelyhek* főhőse Nyugaton dolgozik, visszatérhetne vállalatába és a vele szemben korábban elkövetett igazságtalanságot megbosszulhatná, de ehelyett inkább ismét eszi a Gasterbeiter keserű kenyérét. Az *Útikalandó* igazi hőse egy munkanélküli fiatal szakmunkás, ki szintén valamelyik kapitalista országban szeretne boldogulni, de előtte még egyszer egy jómódú fiatalemberrel kegyetlen és gúnyos játékot űz, amikor azonban a játéknak vége, a szereposztás marad a régi. E három novella hőseinek központi problémája az életben való érvényesülés. Ez egyelőre nem sikerül számukra és bár tisztában vannak igazságukkal, inkább hátrálnak. Az *Éjszaka embere* című novellának két hőse van: az író, ki ártatlan, de legbelül mégis fél, és az éjszaka embere, ki fel-felbukkan és felügyel az emberekre, illetve azok gondolataira. Megállapítható, az éjszaka embere egyes sztálinista eszmék hordozója. A ciklus utolsó novellája *A szurkoló*, amely igen jól ábrázolja egy átlagember lelkiismeretének ébredését. E hosszabb időn át tartó, négy fázisból álló folyamat alatt, a hivatalnok világnézete lényeges változásokon esik át. Először saját szomorúságát más boldogtalanságának tudatával gyógyítja, aztán rádöbben, hogy önző és elkezd undorodni önmagától («Ráébredtem, hogy önző vagyok, mérhetetlenül önző... azaz nemcsak én, hanem valamennyien.» 120.), később kezdi magát beleélni mások nyomorába. Elítéli a közömbösséget, amely szerinte abból ered, hogy az emberek azt hiszik, a helyzet változhatatlan («Senki és semmi iránt sem szabad közömbösnek lenni...» 124.). Végül is a magára vállalt szenvedés súlya alatt lelkiileg összeroppan. E novella híven illusztrálja szerzőjének fogékonyságát az emberiség problémái iránt. Hősének katasztrófája onnan ered, hogy azonosul a közérdekkel, és hogy a helyzetet változhatatlannak véli. Varga Zoltán művészien mutatja be e hősen keresztül a lelkiismeretes hétköznapi ember fatalista világnézetét a kialakult viszonyok változhatatlanságáról, mert e hős nem lát erőket, amelyek az emberiség sorsát más irányba terelhetnék. Az utóbbi két novellahősön keresztül Varga Zoltán igyekszik állást foglalni az emberiség problémáival kapcsolatban. Ez az igyekezet még jobban érvényesül a novellás kötet harmadik ciklusában.

Elemzés szempontjából a legtöbb nehézséget a harmadik ciklus novellahősei jelentenek. E ciklus parabolákat tartalmaz, mondhatnánk talán úgy is, hogy »tanmeséket«, amelyek megírásával Varga Zoltán célja egy-egy, a társadalmunkat vagy az emberiséget érintő erkölcsi probléma megvilágítása. Ez az irodalmi kifejezés mód a modern irodalomban igen kedvelt. A *parancsnok* hőse lelkiismerete felett ítélkezik és a társadalmi szerepvállalásról medítál, *A fejedelem lefejezése* és *A hódító szobra* című novellák esetében pedig a hősök igencsak a háttérbe szorulnak, keveset tudunk meg róluk, a főhangsúly a cselekményen és az erkölcsi mondanivalón van.

(A kivétel a törvény megrontója, illetve egy nép küldetésének hamis igazsága.) A további három novella hőseiről Varga Zoltán több adatot közöl, úgyhogy lehetséges alaposabb elemzésük. Az *üzenet* két hőse két végletes nézet képviselője: a főpap a meglevő rend öre, e rend megőrzése érdekében nem riad vissza a gyilkosságtól és a hamisítástól sem, míg a vezeklő mély szociális változásokat szándékozik megvalósítani (felülről jött forradalom). E ciklus két legkidolgozottabb hőse Diogenész és Nátán. Diogenész először kigúnyolja a tömegek ámitását, de a bíróságon bűnösnek vallja magát, mert »ezeknek is hinniük kell valamiben.« (180.) Az »ezek« alatt valószínűleg a köznép értendő. Diogenész bűne, hogy vétett a hallgatás érdekszövevénye ellen, és hogy gyűlöli az egyezményes hazugságokat, de a legnagyobb az, hogy ezt ki is mondja. Véleménye szerint a népek valamiben hinnie kell, legyen az hazugság is. Nátán abban hasonlít Diogenészre, hogy ismeri az igazságot és azt, ha burkoltan is (épp egy tanmese formájában), de hirdeti. Miről szól tanmeséje? A hatalom (Dávid a hordozója) erőszakos mivoltáról és igazságtalan cselekedetéről. Sor kerül kettőjük találkozására, és a beszélgetés folyamán, amikor is Dávid felelősségre vonja Nátánt a tanmese terjesztése miatt, Nátán, a próféta, így medítál: »Az Úr egészen egyetért azzal a gondolatával, hogy aki csak egy parányit is a maga hasznára fordítja a kezébe adott hatalmat, s akár a legkisebb igazságtalanságot is szólhasson a maga mentésére. Mert csak a bűn számít és nem az érdem... És ne mondja senki, hogy a hatalom könnyen viheti kísértésbe az embert, ami persze igaz, de nem igaz az, hogy erre tekintettel kell lenni... ellenkezőleg, éppen a hatalmasok vétkeit kellene szigorúbban büntetni... csak... hol az a náluk is hatalmasabb hatalom, amely ezt megtehetné?« (201.) A fenti elmélkedés eredményeképpen megegyezés születik Nátán és Dávid között: Nátán életben marad, de tanmeséjét a hatalom bűnéről nem mondja el többet senkinek. Egyébként e ciklus novellahőseiről megállapíthatjuk, hogy igen áttételes módon egy-egy társadalmi vagy az egész emberiségre vonatkozó probléma hordozói. Varga Zoltán ilyen esetekben szívesen nyúl parabolához mint kifejezési eszközöz. Sajnos figurái legtöbbször e parabolákban vértelenek, nagyon is érezhető konstruáltságuk. Kivételt képez Diogenész és Nátán alakja. Tekintettel arra, hogy e novellák újabb keletűek, remélem, hogy Varga Zoltán a parabola műfajában is megtalálja hangját, és hogy fejlődése folyamán olyan teljes emberi és ugyanakkor szimbolikus alakok megformálására lesz képes, mint Diogenész és Nátán.

Összegezve a fenti kutatás eredményeit, megállapíthatjuk, hogy Varga Zoltán tárgyalt novellahőseinek művészi értékében elég nagy a változatoság. Néhány hős alakja igen vázlatos, egyes parabolák hősei erősen konstruáltak. Kétségtelenül azoknak a hősöknek az ábrázolása sikerült legjobban, kik konkrét társadalmi viszonyok között mozognak és jellemük vagy világnézetük társadalmi viszonyaikból ered. Ilyen hősök Sipirc, a gyermekgyilkos munkáslány, a természet után vágyódó öregember, a szurkoló, Diogenész és Nátán. E hősöket világitotta meg Varga Zoltán a legteljesebben, közülük néhány feledhetetlen. Ezek önálló életet élnek a könyv lapjain, az olvasónak az a benyomása, hogy a szerző egyszerűen csak regisztrál, nem avatkozik bele sorsukba, illetve nem tereli őket meghatározott irányba.

Említést kell tenni Varga Zoltánnak arról a képességéről, hogy leg-sikerültebb figuráinak esetében művészi koncentrálna a mondanivalót, minden lényegtelen elhagyva a hősök magatartásának kiindulópontját kutatja. E hősök esetében minden szónak megvan a maga jelentése és jelentősége, felesleges kikanyarodás nincs. Ez a követelmény a novellaforma szabályaiból származik, de épp Varga Zoltán kevésbé sikerült hősei igazolják a követelmény kielégítésének nehézségeit. Minden kétséget kizáróan a néhány, igen sikeresen megrajzolt novellahős arra utal, hogy Varga Zoltán igazi műfaja épp a novella.

VARGA ISTVÁN